

Bernard Lewis^{*}Európa és az iszlám^{**}

Néha elfelejtjük, hogy a történelem tartalma – a történész szakterülete – a múlt, és nem a jövő. Emlékszem, hogy történészek egy nemzetközi konferenciáján Rómában páran a következő kérdéstről beszélgettünk: dolga-e a történésznek az, hogy megjósolja a jövőt? Ezt a kérdést vizsgáltuk tehát, különböző, néha ellentétes megközelítésekből is. Ez még akkor történt, amikor a Szovjetunió élt és virult. Egy szovjet kolléga végül közbevágott és azt mondta: „A Szovjetunióban a történész legnehezebb feladata a múlt megjósolása.”

Nincs szándékomban jóslatokkal szolgálni sem Európa, sem az iszlám jövőjét illetően, de egy dolgot azért mégis elvárhatunk a történettől. Jelesül azt, hogy meglevő irányvonalakat és folyamatokat azonosítson – hogy a múltbéli irányzatokat vizsgálva megfigyelje a jelenben is aktuálisakat, s ennél fogva meglássa azokat a lehetőségeket és döntéseket, amelyekkel szembetalálhatjuk magunkat a jövőben.

Az iszlám világ megközelítésében különös figyelmet igényel a történelem, minthogy ebben a társadalomban szokatlanul éles a történelmi tudatosság. Az iszlám világban s kiváltképp a Közel-Keleten – ellentétben azzal, ami Amerikában és egyre inkább Európában is történik –, széles körben elterjedt, átfogó a történelem ismerete az iszlám hetedik századi kezdetéig visszamenőleg, még ha nem is mindig pontos, élénk és részletes. Az Irak és Irán között 1980-tól 1988-ig vívott háború során mindkét fél mind a saját, mind az ellenség lakosságához intézett háborús propagandája tele volt történelmi célzásokkal – nem múltbéli történetek ecsetelésével, hanem gyors, rövid célzásokkal, amelyek sokszor csupán egy személy, hely vagy esemény nevéből álltak. Ezeket azon biztos tudás birtokában használták, hogy felfigyel rájuk és megérti őket még az a lényeges része is a célközönségnek, amely írástudatlan. Sok

* Bernard Lewis történész, orientalista, a Londoni Egyetem majd a Princeton Egyetem egykori tanára, egyik legtekintélyesebb iszlámszakértőként számos kötet szerzője.

** A fordítás alapjául szolgáló szöveg: Bernard Lewis: *Europe and Islam*. American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 2007, 1–20.

ezen célzások közül az időszámításunk szerinti hetedik században történt eseményekre utalt – eseményekre, amelyek élénken jelen vannak a köztudatban, s amelyek különösképp lényegesek. Némi történelmi ismeret nélkülözhetetlen annak, aki meg kívánja érteni napjainkban a muszlim vezetők diskurzusát – otthon és száműzetésben, kormányban és ellenzékben egyaránt.

Egyik kedvenc témája a történésznek a korszakolás – a történelem korszakokra osztása. A korszakolást pedig leginkább kényelmességből használja a történész, amely megkönnyíti az írást és a tanítást. Mégis, vannak olyan időszakok az emberiség hosszú története során, amikor valóban fordulópontról, nagy változásról beszélhetünk – egy korszak végétől és egy új korszak kezdetéről. Egyre erősebb a meggyőződésem, miszerint egy ilyen időszaknak lehetünk tanúi a jelenben – egy olyan történelmi változásnak, amely hasonlatos Róma bukásával, az iszlám kezdetével és Amerika felfedezésével.

Egyezményesen a Közel-Kelet modern története a tizenharmadik század végétől kezdődik, amikor egy kis francia felderítő csapat egy Bonaparte Napóleon nevű fiatal tábornok vezetésével elfoglalta Egyiptomot, és elkezdte gyakorolni felette kegyetlen uralmát. Rettenetesen megrázó volt az, hogy az iszlám egy hátszágát szinte semmilyen hatékony ellenállásba sem ütközve megszállták és elfoglalták. A második megrendülés pár évre rá történt, a franciák eltávoztával, ami nem az egyiptomiak, sem a hűbéruraik, a törökök érdeme volt, hanem a Brit Királyi Flotta egyik kis szakaszáé, amelyet egy Horatio Nelson nevezetű fiatal admirális vezetett, aki a franciákat kiűzte Egyiptomból, visszaküldve őket Franciaországba.

Ezen események mélyen szimbolikusak voltak. A tizenkilencedik századtól az iszlám hátszágait teljességében már nem muszlim uralkodók irányították. Közvetlen vagy közvetett módon befolyásolták őket, vagy gyakrabban, külső erők irányításának voltak alávetve Európa különböző részeiről, vagy, ahogy ők látták, a keresztény világból. Csak ekkor kezdték el Közel-Keleten használni az azelőtt ismeretlen szót: „Európa” – amely inkább terminológiai, mint konnotációs változás volt.

A muszlimok területein a domináns erők ekkorra a külső erők lettek. Életüket idegen döntések és tettek befolyásolták. Választási lehetőségek csak az idegen rivalizálás függvényében merültek fel. A politikai játék, amelyet játszhattak – az egyetlen, amely nyitott volt előttük – az volt, hogy a külső hatalmak rivalizálásából húzzanak hasznot, s kihasználják ezt a versengést. Ezt láthatjuk ismételtlen a tizenkilencedik és a huszadik században, és a huszonegyedik század elején is. Láthatjuk, példának okáért, hogyan próbálták a közel-keleti vezérek az I. és II.

világháború és a hidegháború során ezt a játékot több-kevesebb sikerrel játszani.

Hosszú ideig a rivális európai birodalmak voltak az uralomért versengő felek: – Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Oroszország és Olaszország. A huszadik század végső fázisában ez a versengés explicit ideológiai tartalmakkal bővült – a II. világháborúban a szövetségesek a tengelyhatalmak ellen; a hidegháborúban a Nyugat a szovjetek ellen. Az „ellenségem ellensége a barátom” elv alapján természetes volt az idegen uralmat elszenvedő népeknek az elnyomóik birodalmi – s később ideológiai – riválisai felé fordulni. Kiválóan szemléltetik ezt a sokszor ugyanazon vezetőikkel rendelkező náci-, később szovjetpárti frakciók a francia és brit birodalom alattvalói között. Érdekes módon nem találunk ezekhez hasonlatos nyugatpárti mozgalmakat a szovjet uralom alatt élő muszlimok között. A szovjetek, még összeomlásuk hajnalán is, sokkal tehetségesebbek voltak mind az indoktrinációban, mind az elnyomásban, mint a nyitottabb nyugati birodalmak.

Ez a játék mára véget ért. Az az éra Napóleon és Nelson által kezdődött, és Reagan és Gorbacsov vetett neki véget. A Közel-Keletet nem uralják többé külső hatalmak. A közel-keletieknek nehézkes igazodni azon új helyzethez, amelyben felelősséget kell vállalniuk saját tetteikért, és szembe kell nézniük a következményekkel. Emlékszem, hogy egy iráni hölgy, aki keserű kritikával illette országa kormányát, azt kérdezte tőlem „miért döntöttek úgy a birodalmi hatalmak, hogy egy iszlamista teokratikus rezsimet rójanak Iránra.” De mostanra egyesek kezdenek felelősséget vállalni, s ezt a változást szokásos érthetőségével és választékosságával ki is fejezte Oszáma bin Ládén.

★

A külső uralom korszakának végezetével a Közel-Kelet történetében régebbi és mélyebb irányzatok felszínre törésének lehettünk tanúi, amelyek a nyugati uralom évszázadaiban eltűntek, vagy legalábbis háttérbe szorultak, s most újra felszínre kerültek. Az egyik ilyen irányzat a Közel-Kelet különböző erői (etnikai, szektáriánus, regionális) közötti belső harc. Ezek persze az imperialista korszakban is tetten érhetőek voltak, csak kevesebb jelentőséggel bírtak. Most visszatértek, és horderejük nő, ahogy azt láthatjuk a szunnita és síita iszlám jelenlegi harcában, amelynek nagyságrendjéhez foghatót századok óta nem tapasztaltunk.

Vizsgálódásunk szempontjából relevánsabb az a változás, ahogyan a muszlimok visszatérnek a két fő vallás, a kereszténység és az iszlám közötti kozmikus küzdelem gondolatához. Sok vallás van a világon, de tudomásom szerint csak két olyan létezik, amely azt hirdeti saját igazságairól, hogy nem csupán egyetemesek (ezt mindegyik vallás megteszi), de kizárólagosak is. Hogy tehát ők – a keresztények egyik esetben, a muszlimok a másokban – kiváltságos címzettjei Isten végső üzenetének, s hogy ezt az üzenetet kötelességük nem önző módon csak maguknak tartogatni, amint azt etnikai vagy vallásos szekták követői teszik, hanem az emberiség többi részének is hírül kell adniuk, bármi áron. Ez az önkép, amely közös a kereszténységben és az iszlámban, vezetett ahhoz a hosszú küzdelemhez, amely több mint tizennégy század óta folyik, és amely most új fázisába lépett. A keresztény világban most, korát tekintve a huszonegyedik századának kezdetén ez a győzedelmes hozzáállás már nincs előtérben, csak kevés és kisebbségben levő csoportok vallják. Az iszlám világban, amely most kora tizenötödik századában van, ez a győzedelmesség még mindig jelentős erő, és kifejeződött az új militáns mozgalmakban.

Érdekes megfigyelni, hogy a korai időszakokban s elég hosszú ideig, egyik fél sem ismerte el ezt a küzdelmet a vallások közötti küzdelemként – más szóval: nem ismerték el a másikat versenyképes egyetemes vallásként. Inkább úgy látták, mint a vallás – vagyis saját hitük – és a hitetlenek vagy eretnekek (arabul: „kafir”-ok) közötti küzdelem. Mindkét fél szerette a másikat nem vallásos nevekkal illetni. A keresztény világban a muszlimokat mórnak, szaracénnek, tatárnak és töröknek nevezték; még egy áttért személyről is azt mondták „török lett”. A muszlimok pedig a keresztény világot rómainak, franknak, szlávnak meg egyebeknek nevezték. Csak lassan és kényszerűen kezdték el egymást vallásos szempontok alapján meghatározni, s az így kapott nevek legtöbbször pontatlanok és lenézőek voltak. Nyugaton szokássá vált a muszlimokat mohamedánnak hívni, holott ők magukat sosem hívták így; ennek alapja az a teljesen téves feltételezés volt, hogy a muszlimok Mohamedet úgy imádják, mint a keresztények Krisztust. A szokványos muszlim kifejezés, amellyel a keresztényeket illették, az a nazarénus – nasrani – volt, ami utalás volt Názáret hely kultuszára.

A hadüzenet szinte az iszlám kezdetével együtt érkezett. Egy korai történet szerint a hidzsra 7-dik évében, amely i. sz. 628-nak felel meg, a próféta hat követel küldött levelet a bizánci és a perzsa uralkodóknak, Etiópia négusának és más királyoknak és hercegeknek, amelyben tudatja velük eljövételét, és felhívja őket hite befogadására, amelynek viszszaütása komoly következményekkel jár. Ezen prófétai levelek hitele

kétes, de az üzenetük annyiban pontos, amennyiben egy muszlimok által vallott, a korai időszakok óta domináns nézetet tükröznek.

Kissé későbből szilárd bizonyítékunk van – itt a szilárdat a szó szoros értelmében használom – feliratok formájában. A jeruzsálemi látványosságok egyike a Sziklamecset lenyűgöző épülete. A Templom-hegyen áll, amely szent hely a zsidó-keresztény hagyományban. Építészeti stílusa megegyezik a legkorábbi keresztény templomokéval. A legrégebbi Arábián kívüli vallásos muszlim épület, amelyet a hetedik század végén építtetett Abd al-Malik, a korai kalifák egyike. Különös jelentőséggel bír az épületen levő felirat üzenete: „Ó Allah, az egyedülvaló, Allah, az örökkévaló! Nem nemzett és nem nemzetett.”¹ (Korán 112, 1–3.) Ez közvetlen kihívása a keresztény hit központi elveinek.

Érdekes módon a kalifa ugyanazon üzenetet aranyérmébe is vete. Addig az aranyérmék verése kizárólagosan római, később bizánci kiváltság volt, és a többi állam, beleértve az iszlám kalifátust, szükség szerint importálta őket. A kalifa elsőként törte meg Róma ősidők óta fennálló kiváltságát, aranyérméket veretett és ugyanazon feliratot tette rájuk. A bizánci császár megértette a kettős kihívást és háborút indított – amelynek hatása elmaradt.

A muszlim támadás a kereszténység ellen és az ezt követő konfliktus, amely inkább a kettő hasonlóságaiból, mintsem különbségeiből nőtte ki magát, eddig három fázison ment keresztül. Az első az iszlám kezdeteitől számítható, amikor az új hit túllépte bölcsője, az Arab Fél-sziget határait, és eljutott a Közel-Keletre és tovább. Ekkor történt, hogy az arabiai muszlim hadseregek elfoglalták Szíriát, Palesztinát, Egyiptomot és Észak-Afrikát – amelyek akkor mind a keresztény világ részei voltak –, és megkezdték az iszlamizáció és arabizáció folyamatát. Innen indultak Európába, elfoglalva Spanyolországot, Portugáliát, Szicíliát és a szomszédos dél-itáliai régiókat, amelyek mind az iszlám világ részeivé lettek, s a Pireneusokon átjutva még Franciaországnak egyes részeit is elfoglalták egy adott ponton. Hosszú és elkeseredett küzdelem árán a keresztényeknek sikerült visszafoglalni az elvesztett területek egy részét. Sikerral jártak Európában, és bizonyos értelemben Európát sikerük körvonalai határozták meg. Kudarcot vallottak Észak-Afrika és a Közel-Kelet visszafoglalásában, amelyeket a kereszténység elveszített. Nevezetesen a Szentföld visszafoglalásában is kudarcot vallottak, a keresztes háborúként ismert hadjáratok sorozata után.

Ezzel a dolognak korántsem lett vége. Időközben az iszlám világ, miután nem járt sikerrel Európa elfoglalásával, egy második támadást indított, amit ezúttal nem arabok és mórok vezettek, hanem törökök és

1 Simon Róbert fordítása.

tatórok. A tizenharmadik század közepén Oroszország mongol megszállóit áttérítették az iszlám hitre. A törökök, akik addig már elfoglalták Kis-Ázsiát, Európa fele vonultak, és 1453-ban elfoglalták Konstantinápoly ősi keresztény városát. Meghódították a Balkánt, és egy ideig uralták Magyarország felét. Kétszer érték el egészen Bécsig, amelyet 1529-ben és 1683-ban is megostromoltak. Az Egyesült Államok történészei által jól ismert észak-afrikai berber kalózkok Nyugat-Európát fosztogatták. Egészen Izlandig – a végső határig – mentek 1627-ben és Nyugat-Európa több pontját meglátogatták, beleértve a nevezetes fosztogatást (az eredeti, írországi) Baltimore-ban 1631-ben. Egy korabeli dokumentumban van egy lista 107 fogolyról, akiket Baltimore-ból Algírba vittek, akik között egy Cheney nevezetű ember is volt.

Ismét Európa ellentámadott, ezúttal sikeresebben és gyorsabban. A keresztényeknek sikerült Oroszországot és a Balkán Félszigetet visszaszerezni, és előrenyomulva az iszlám területekre visszakergették hajdani uralkodóikat oda, ahonnan jöttek. Az európai ellentámadás ezen fázisára új kifejezést találtak fel: imperializmus. Amikor Ázsia és Afrika népei megszállták Európát, az nem volt imperializmus. Amikor Európa támadta meg Ázsiát és Afrikát, akkor az volt. Ez az elképzelés kettős forrásként szolgált – egyik félnek a megvetés, a másiknak a büntudat forrásaként. A Nyugat, kétségtelenül a zsidó-keresztény öröksége révén, a büntudat és az önkorbácsolás hosszú hagyományával rendelkezik. Imperializmus, szexizmus, rasszizmus mind nyugati kifejezések, s nem azért, mert ezek nyugati jelenségek – ezek közös emberi és talán állati örökségünk részei –, hanem mert a Nyugat elsőként azonosította, nevezte és ítélte el őket, és küzdött ellenük, több-kevesebb sikerrel.

Ezzel az európai ellentámadással új fázis kezdődött, amely európai uralmat hozott el a Közel-Kelet szívébe. Ez az I. világháború végkifejletében teljesedett ki, s a II. világháború végkifejletében fejeződött be. Korunkban az európai, beleértve az orosz uralom végét láttuk az iszlám területeken.

Oszáma bin Láden néhány érdekes nyilatkozatában és kiáltványában kifejti nézőpontját az 1978–1988-as afgán háborúról, amely a Vörös Hadsereg vereségéhez és visszavonulásához, illetve a Szovjetunió összeomlásához vezetett. Ezt hajlamosak vagyunk egy, a hidegháborúban a szovjetek ellen elért nyugati győzelemként elkönyvelni, pontosabban amerikai győzelemként. Oszáma bin Láden számára teljesen másról szólt ez az esemény: muszlim győzelem volt a hitetlenek ellen vívott dzsihádban. Ha valaki figyelembe veszi, hogy mi történt Afganisztánban és milyen történések követték ezt az eseményt, rájön: ez az értelmezés korántsem valószerűtlen.

Ahogy azt Oszáma bin Láden látta, az iszlám ebben a hosszú küzdelemben, amely az I. világháborút követte, elérte a végső megaláztatást. Az utolsó nagy muszlim birodalom, az Oszmán Birodalom szétesett, területeinek nagy részét a győztes szövetségesek között osztották fel, a kalifátust elnyomták és betiltották, a szekuláris, elnyugatiasodott törökök az utolsó kalifát is száműzték. Ez tűnt a muszlim történelem mélypontjának.

Oszáma bin Láden szerint az ezeréves küzdelem az igazhitűek és a hitetlenek között egymást követő fázisokon ment keresztül, amelyekben az előbbieket a kalifák különböző dinasztiai vezeték, míg az utóbbiakat a különböző birodalmi keresztény erők, amelyek a rómaiakat követték a hitetlenek vezetésében – a Bizánci Birodalom, a Német-Római Birodalom, a Brit, Francia és Orosz Birodalmak. Ezen végső fázisban, mondja, a hitetlenek világa két vetekedő szuper-hatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között volt elosztva. A muszlimok találkoztak, legyőzték és elpusztították a kettő közül a veszélyesebbet és a halálosabbat. A puhány, ellágyult amerikaiakkal már könnyű lesz végezni.

Ez az elgondolás igazolódott az 1990-es években, amikor a világ az amerikai bázisokat és létesítményeket megcélzó támadások sorozatainak volt a szemtanúja. Ezekre nem érkezett lényeges válasz – csak dühös szavak és eldugott, kietlen helyekre küldött drága rakéták. A vietnami és bejrúti tanulságok (1983) Mogadishuban igazolódtak (1993). Bejrútban és Mogadishuban egyaránt egy, az ENSZ által támogatott küldetések miatt ott-tartózkodó amerikaiakra irányuló véres támadást gyors és teljes visszavonulás követett. Az üzenetet megértették és megmagyarázták. „Üsd meg őket, és futásnak erednek.” Ez volt az az eseménysorozat, amely szeptember 11-éhez vezetett. Az a támadás nyilvánvalóan befejezése volt az első szakasznak, és kezdete egy újabbnak, amely nem más, mint a háború kiterjesztése az ellenség táborának szívéig.

✱

A muszlimok egy fanatikus és elszigetelt kisebbségének szemében Európa megtámadásának harmadik hulláma megkezdődött. Nem szabadna ámitanunk magunkat ezen ténnyel és a következményeivel kapcsolatban. Ezúttal más formákat ölt, kiváltképp kettőt: a terror és a migráció formáit.

A terror egy nagyobb problémához, az erőszaknak és ennek a válás nevében való használatának problémájához tartozik. Az iszlám,

egyres híresztelésekkel ellentétben, nem osztozik a kora kereszténységgel ez utóbbi pacifista célkitűzéseiben. Az iszlám teológia és jog – akár a keresztény gyakorlat, ha nem is az elmélet – a háborút az élet részének tudja be, s egyes helyzetekben támogatja, sőt megköveteli. A hagyományos nézet szerint a világ két részre van osztva – az iszlám házára, ahol az iszlám uralom és jog érvényesül, és ami marad, a Dar al-Harbra, a háború házára. Később, bizonyos ideig bevezettek átmeneti kategóriákat is olyan korlátolt autonómiával rendelkező térségeknek, amelyek muszlim hűbéruralom alatt voltak.

A háború nem terrort jelent. Az iszlám tanítások, pontosabban az iszlám jog szabályozza a hadviselést, megkövetelve a hadi jog betartását és a nőekkel, gyerekekkel és civilekkel szembeni humánus bánásmódot. Nem tűrnek meg olyan támadásokat, amelyeket ma terrorizmus néven emlegetünk. Az iszlám elmélet és jog megtiltja az öngyilkosságot, amely főbűn, és örök kárhozatot von maga után. Az öngyilkos, az iszlám tanítás szerint, még akkor is, ha erényes életet élt, elveszíti a mennyországot és a pokolra jut, ahol büntetése az öngyilkosság tettének örök újraelésében áll majd.

Ezeket a szabályokat és hiedelmeket a klasszikus iszlám korban jórészt betartották, viszont a mai radikális iszlám különböző iskolái elkoptatták, újraértelmezték és kimagyarázták őket. A fiatalokkal, akik ezeket a terrorcselekményeket végrehajtják, jobban meg kellene ismerettni hitük tanait és hagyományait. Sajnos nem ez történik; ehelyett az öngyilkos merénylő és másfajta terroristák példaképekké lettek, akiket buzgón követ egyre több frusztrált és dühös fiatal.

A másik forma, amely Európa számára közvetlenebb relevanciájú, a migráció. Korábban elképzelhetetlen volt, hogy egy muszlim önszántából nem muszlim országba költözzön. A jogtudósok tárgyalják a saría kézi- és tankönyveiben annak a kérdését, hogy egy muszlim nem muszlim uralom alatt éljen, más megfogalmazásban: megengedhető-e egy muszlimnak az, hogy egy nem muszlim országban éjen, vagy akár az, hogy egy ilyen országot meglátogasson? És ha fennáll az eset, hogyan köteles eljárni? Javarészt ezt a kérdést bizonyos különleges esetek viszonyában tárgyalták.

Az első eset a hadifoglyok vagy túsok esete volt. Nyilvánvalóan nincs választása, de meg kell őriznie a hitét, és mihamarabb vissza kell térnie otthonába.

A második eset a hitetlenek világában élő hitetlenek esete volt, akik megvilágosodtak és befogadták az igaz hitet – más szóval: muszlimmá lettek. Mihamarabb muszlim országba kell költözniük.

A harmadik eset a látogató esete volt. Jó ideig az egyetlen jogos célja a látogatásnak a hadifoglyok váltságdíjának kifizetése volt. Később ezt kiterjesztették diplomáciai és kereskedelmi küldetésekre is.

Az európai ellentámadás haladtával a már meglévő vitába új probléma merült fel. Mi a helyzete azon muszlimoknak, akiknek országát meghódították a hitetlenek? Maradhatnak, vagy távozniuk kell?

A tizenegyedik századból, a muszlim Szicília normann meghódításának idejéből maradtak ránk érdekes viták ezekről a kérdésekről, de még inkább a késő tizenötödik századból, amikor Spanyolország visszafoglalása befejeződött, és marokkói jogtudósok tárgyalták a kérdéseket. Feltették a kérdést: maradhatnak-e a muszlimok? Az általános válasz az volt, hogy nem. Aztán a következő kérdést: akkor maradhatnak-e, ha az új, keresztény államvezetés toleráns? (Ez később természetesen csupán hipotetikus kérdésnek bizonyult.) A válasz még mindig *nem* volt; még ekkor sem maradhatnak, mert a hithagyás kísértése még nagyobb lenne. El kell hagyniuk otthonukat, remélve, hogy Isten idővel erőt ad nekik, hogy visszafoglalhassák azt, s az igaz hitet visszaállítsák.

Ezt a vonalat követte a legtöbb jogtudós. Voltak páran, eleinte kisebbségben, később fontosabb csoportokká válva, akik azt mondták, hogy megengedhető a muszlimoknak, hogy maradjanak, ha bizonyos feltételek fennállnak, legfőképp az, hogy gyakorolhatják hitüket. Ez újabb kérdést vet fel: mit jelent hitet gyakorolni? Itt emlékeztetnünk kell magunkat arra, hogy nem csak egy sokban különböző vallásról beszélünk, de egy teljesen különböző elképzelésről is, ami a vallás szerepét illeti. Kiváltképp a saría, az iszlám szent törvénye esetében látszik ez utóbbi különbség, amely rengeteg olyan dolgot fed, amelyet a keresztény világban szekulárisnak gondoltak még a középkorban is, s minden bizonnyal a nyugatnak azon korszakában, amit egyesek poszt-kereszténynek mondanak.

Ezen viták mind egy olyan muszlim problémáihoz kötődnek, aki hitetlenek uralma alatt találja magát. Úgy tűnik, az egyetlen eset, amelylyel a jogtudósok nem számoltak az, hogy egy muszlim saját jószántából hagyhatja el az iszlám házáat, és költözik végleg hitetlen országba, a háború házába, hitetlenek fennhatósága alá. De pontosan ez történt és történik évek óta, egyre nagyobb mértékben.

Ma Európa nyilvánvalóan sok muszlimnak vonzó lehet, különösképp, ha számításba vesszük a muszlim országok elszegényedését és vezetőik egyre keserűbb zsarnokságát. Európa munkát biztosít és támogatást nyújt még a munkanélkülieknek is. A muszlim bevándorlók az otthon nélkülözött szólásszabadságot és a magas szintű oktatást is élvezhetik. Még a terroristák is szabadabban készülhetnek fel és

működhetnek Európában – és bizonyos szinten Amerikában is –, mint a legtöbb muszlim országban.

A helyzetnek ma más fontos tényezői is vannak. Az egyik az iszlám világban az új radikalizmus, amelynek több fajtája is van: szunnita, kiváltképp vahabita, és iráni síita, amely az iráni forradalomkor kezdődött. Mindkettő egyre jelentősebb tényező. Az a furcsa paradox helyzet áll fenn, hogy a radikális iszlám vagy a radikális terrorizmus veszélye jóval nagyobb Európában és Amerikában, mint Közel-Kelet és Észak-Afrika nagy részében, ahol a vezetők sokkal gyakorlottabbak és sokkal kevésbé korlátozottak saját szélsőségeik megfékezésében, mint a nyugatiak. Mindazonáltal egyre több muszlim látja veszélyesnek a radikális iszlámot inkább az iszlámra, mint a nyugatra nézve.

A szunnita radikalizmus túlnyomórészt vahabita, amely az iszlámnak először a tizennyolcadik században, az arab Nedzsd kerületében megjelent radikális változata. A vahabizmusra áttértek között volt a Szaúd-ház, a helyi törzsfőnökök háza. Amikor az 1920-as évek közepén a szaúdiak meghódították a Hidzsáz régiót és megalapították a Szaúd-Arábiai Királyságot, a korábban lényegtelen szélsőséges csoport egy marginális országból jelentős erővé lett az iszlám világban és azon túl. A vahabizmusnak pedig hasznára vált Szaúd házának hírneve, befolyása és hatalma, amire amaz az iszlám szent helyei és a zarándoklat fölötti fennhatósága és az olajjal járó vagyona révén tett szert.

Az iráni forradalom egészen más. Közel-Keleten gyakorta használják a forradalom kifejezést, minthogy gyakorlatilag az egyetlen általánosan elfogadott legitim jogcím. Viszont az iráni forradalom abban az értelemben is igazi forradalom volt, amelyben a kifejezést a francia vagy az orosz forradalom esetében használjuk. Akár a francia vagy az orosz forradalomnak, az iráninak is komoly hatása volt arra a világra, amelyben megtörtént – vagyis az iszlám világra, síitákra és szunnitákra egyaránt, Közel-Keleten és azon túl.

Manapság vita tárgya az asszimiláció kérdése is. Mennyire lehetséges a muszlim bevándorlóknak, akik Európában, Észak-Amerikában vagy máshol telepedtek le, hogy részévé legyenek annak az országnak, ahova érkeztek, ahogy az sikerült sok más bevándorlók hullámnak?

Több szempontot kell figyelembe vennünk. Az egyik különbség az asszimiláció szó használatában érhető tetten. Itt rögtön egy nyilvánvaló különbséget vehetünk észre Európa és Amerika között. Egy bevándorlónak amerikaivá lenni a politikai hovatartozás és hűség megváltoztatását jelenti. Egy bevándorlónak franciává vagy németté lenni az etnikai identitás megváltoztatását jelenti. A politikai hovatartozás megváltoztatása bizonyára könnyebb és praktikusabb, mint az etnikai identitás megváltoztatása, mind az érzelmek felől, mind a helyzettel

való megbékélés felől nézve. Jó ideig Angliában átmeneti helyzetről beszélhettünk: egy honosított bevándorló brit lett, de nem angol.

Korábban említettem egy fontos eltérést abban, amit vallás alatt értünk. A muszlimoknak a vallás rengeteg különböző dolgot fed, amelyeket rendszerint a személyes státusz jogvilágaként határoznak meg; a házasság, válás és öröklés a legkézenfekvőbb példák. Nyugaton ezeket az ügyeket már az antikvitás óta szekulárisnak tekintették. Az egyház és az állam, a spirituális, egyházi és a világi kettéválasztása keresztény koncepció, és nincs helye az iszlám történelmében, ezért még ma is nehéz elmagyarázni muszlimoknak. A modern kor előtt még fogalmaik sem voltak, amivel kifejezhetnék. Most már vannak.

Melyek Európa válasza erre a helyzetre? Ahogy az Egyesült Államokban, Európában is az egyik leggyakoribb válasz az, amit multikulturalizmus és politikai korrektség néven ismerünk. Hasonló tilalmak a muszlim világban nincsenek; nagyon is tudatában vannak identitásuknak. Tudják, hogy kik, és hogy mit akarnak – ezt a képességet, úgy tűnik, nyugaton sokak elveszítették. Ez az előbbiekre erejére válik, az utóbbiaknak pedig gyengeség forrása.

A nyugat egy másik népszerű válasza az ún. konstruktív részvétel – ülünk le, beszéljük meg a problémákat, és lássuk, mit tehetünk. Ez a megközelítés jóval korábban is jelen volt. Amikor Szaladin visszafoglalta Jeruzsálemet és a Szentföld más részeit, megengedte az európai keresztény kereskedőknek, akik a keresztetek uralma alatt vetették meg a lábukat a kikötőkben, hogy maradjanak. Látszólag úgy érezte, indokolt a döntését, és levelet írt a bagdadi kalifának. A kereskedők hasznosak voltak, mondta, minthogy „nincs közülük egy sem, aki ne hozna és adna el nekünk fegyvereket, önnön kárukra, és a mi javunkra.” Ez a kereszties hadjáratok alatt és után is folytatódott. Még akkor is, amikor az oszmán seregek Európa szíve felé vonultak, kaphattak európai kereskedőket, akik hajlandóak voltak nekik fegyvereket eladni, és európai bankárokat, akik finanszírozták ezeket a bevásárlásokat. Azok, akik tegnap Szaddám Huszeinnek, ma pedig Irán uralkodóinak modern haditechnikát és fegyverzetet szállítanak, folytatják ezt a hagyományt. A konstruktív részvételnek hosszú történelme van.

A párbeszédre való kortárs törekvések más alakokat is öltenek. Napjainkban lenyűgöző látványnak lehettünk szemtanúi: egy pápa bocsánatot kért a muszlimoktól a kereszties hadjáratok miatt. Nem kívánom megvédeni a kereszties hadjáratokat, amelyek sok szempontból visszataszítóak voltak. De korántsem tartom arányosnak ezt a választ. Manapság elvárják tőlünk azt, hogy azt higgyük: a kereszties háborúk igazolhatatlan erőszakosság esetei voltak egy békés muszlim világ ellen. Aligha. Az első pápai felszólítás egy kereszties hadjáratra i. sz. 846-ban

történt, amikor az arab fennhatóság alatt levő Szicíliaból egy hajóraj (korabeli források szerint hetvenhárom hajó és tízezer ember) a Teverén keresztül megtámadta Rómát. Rövid időre bevették Ostiát és Portót és kifosztották a római Szent Péter-bazilikát és a Tevere jobb oldalán a Szent Pál-székesegyházat. Válasz gyanánt egy francia zsinat felhívta a keresztény uralkodókat, hogy induljanak „Krisztus ellenségei ellen” és a pápa, IV. Leó mennyei jutalmat ígért azoknak, akik a muszlimok elleni harcban halnak meg – ez homályosabb a muszlim ígéretnél, amely valószínűleg ihletül szolgált. Szokás volt háború idején tanulni az ellenségtől, és ha ésszerűnek tetszett, felhasználni hatékonyabb eszközeit.

Két és fél évszázad és rengeteg ütközet után 1096-ban a keresztések érkeztek a Közel-Keletre. A kereszties hadjáratok a dzsihádk megkéséett, korlátolt és sikertelen utánzatai voltak – próbálkozás arra, hogy visszaszerezzék szent háború útján azt, ami a szent háborúban veszett el. Ez elbukott és nem követte újabb próbálkozás.

Franciaországban találunk szembetűnő példát a modern hozzáállásra. 2002. október 8-án az akkori miniszterelnök, Monsieur Jean-Pierre Raffarin, beszédet tartott a francia nemzetgyűlésben, amelyben az iraki helyzetet taglalta. Szaddám Huszeinnel kapcsolatban megjegyezte, hogy az iraki vezető hőse Szaladin volt, aki ugyanazon iraki településből, Tikritből származott. A nemzetgyűlés azon tagjaira való tekintettel pedig, akik nem voltak tisztában Szaladin kilétével, M. Raffarin elmondta, hogy ő volt az, aki „legyőzte a kereszties lovagokat és felszabadította Jeruzsálemet.” Amikor Franciaország katolikus miniszterelnöke felszabadításként beszél arról, hogy Szaladin a javarészt francia keresztiesektől elfoglalta Jeruzsálemet, akkor a hovatarozásnak, de legalábbis a percepciók megváltoztatásának szélsőséges esete áll fenn. A parlamenti nyilvántartás szerint amikor M. Raffarin a „felszabadít” szót használta, egy ember közbevágott: „Liberér?” A miniszterelnök nem zavartatta magát válasszal. Ez volt az egyetlen közbevágás, és tudtommal az eset után nem voltak megjegyzések.

A radikális iszlamisták pár szövetségést találtak Európában. Ezen szövetségések leírásában arra kényszerülök, hogy a „baloldal” és a „jobboldal” kifejezéseket használjam, noha ezek a kifejezések egyre zavarosabbak. A forradalom utáni első francia nemzetgyűlés ülésrendje nem természeti törvényszerűség, de megszoktuk használatukat. A nyugatra alkalmazva manapság gyakran megtévesztőek, s a radikális iszlam különböző fajtáira alkalmazva teljesen értelmetlenek; de minthogy ezen kifejezések használatosak, velük fogom kifejezni magam.

A radikális iszlamistáknak van egy baloldali vonzereje, ami Európa Amerika-ellenes elemeit illeti, akik számára a szovjeteket helyettesítik. Van egy jobboldali vonzerejük, ami Európa zsidóellenes elemeit illeti,

akiknek a náciakat helyettesítik. Figyelemre méltó támogatásra tettek szert mind a bal-, mind a jobboldali vonzerejük révén, sokszor ugyanazon emberektől. Úgy tűnik, Európában egyeseknek a gyűlölet többet nyom a latba, mint a hovartartozás.

Németországban van egy érdekes változat, ahol a muszlimok túlnyomórészt törökök. Sokszor voltak hajlamosak magukat a zsidókhoz hasonlítani, mint a zsidók örökösei a német rasszizmust és üldözést illetően. Emlékszem egy berlini gyűlésre, amelyen az európai muszlim kisebbségek ügyét tárgyaltuk. Este egy csoport török nemzetiségű muszlim megkért, hogy csatlakozzak hozzájuk, és hallgassam meg a véleményüket a témával kapcsolatban, ami érdekesnek bizonyult. Egy hozzászólás különösen élénken megmaradt emlékezetemben: „[A németek] ezer év alatt nem voltak képesek befogadni 400 000 zsidót. Milyen remény van arra, hogy befogadnak kétmillió törököt?” Néha használnak hasonló megjegyzéseket, hogy a német büntudatot fel- és kihasználva elérjék céljaikat.

Ez felveti a tolerancia kérdését. A keresztény visszahódítás első fázisában, Spanyolországban és Portugáliában a muszlimoknak – akik addigra elég számosan voltak – a következő választási lehetőségek adtak: megkeresztelkedés, száműzetés vagy halál. A volt oszmán területeken, Délkelet-Európában, a második visszahódítás vezetői valamivel toleránsabbak voltak, de nem sokkal. A Balkán országaiban maradtak muszlimok, helyzetük napjainkban is problémás. Koszovó és Bosznia-Hercegovina a legismertebb példák erre.

A vallási tolerancia új és fontos problémákat vet fel. A muszlimok és a keresztények Nyugat- és Kelet-Európában egyaránt vívott hosszú múltbeli küzdelme során a muszlimok kétségtelenül toleránsabbak voltak a keresztényeknél, mind más vallásokkal szemben, mind a saját vallásukon belül. A középkori nyugati kereszténységben a tömegmészárlások, kiűzések, inkvizíciók és a máglyahalál mindennaposak voltak; az iszlámban ezek ritkák fordultak elő és nem voltak jellemzőek. A menekültek akkor túlnyomórészt nyugatról keletre mentek, nem pedig, ahogyan később, keletről nyugatra. Bár az igaz, hogy nem muszlim alattvalók egy muszlim államban bizonyos megszorítások alatt éltek, de a helyzetük mérhetetlenül jobb volt a keresztény Európa eretnekeinél.

Ez a hozzáállás, amely a múltban elfogadható volt, idővel egyre inkább ütközött a civilizált együttélés demokratikus elképzeléseivel. Már 1689-ben, John Locke angol filozófus azt írja a *Levél a vallási türelemről* című művében „sem pogányt, sem mohamedánt, sem zsidót nem szabad vallása miatt megfosztani a nemzetközösségben elismert polgári jogaitól.” 1790-ben George Washington egy newporti zsidó közösség vezetőjéhez írt levelében még messzebb ment, és a tolerancia gondolatát

lényegében intoleránsnak minősítette: „mintha egy társadalmi osztály egy másik engedékenysége révén élvezhetné és gyakorolhatná veleszületett jogait.”

A tizenhetedik század végére a helyzet sokkal jobb volt Nyugat-Európában, mint a muszlim területeken. És ezen a ponton túl az előbbi egyre javult, az utóbbi pedig egyre romlott. A diszkrimináció és az üldözés nem tűnt el Nyugatról, de a náciizmus szörnyűségét leszámítva a kontinentális Európában a vallási kisebbségek helyzete sokkalta jobb volt a magabiztos, haladó nyugaton, mint a fenyegetett, visszavonuló keleten.

A muszlimok és sokan nem muszlim honfitársaik közül nem így látták; a toleranciáról pedig másképp gondolkodtak. Amikor muszlim bevándorlók érkeztek Európába, volt egy bizonyos elvárásuk: úgy érezték, megilleti őket a toleranciának legalább az a foka, amelyet a nagy muszlim birodalmak biztosítottak a múltban a nem muszlimoknak. Az elvárásaik és a tapasztalatuk nagyon eltérőek voltak.

Az európai országokba érkezve az elvárásaikhoz képest többet is, kevesebbet is kaptak. Többet abban az értelemben, hogy elméletileg és gyakran gyakorlatilag is egyenlő politikai jogokat, egyenlő munkavállalási lehetőségeket, segélyeket, a szólásszabadság jogát és más juttatásokat kaptak.

De jelentősen kevesebbet is kaptak annál, amit ők adtak a hagyományos iszlamista államokban. Az Oszmán Birodalomban és a korábbi államokban – az Oszmán Birodalmat említem a legközelebbiként – a nem muszlim közösségek külön szerveződtek, és saját maguk rendezték ügyeiket, adókat hajtottak be és érvényesítették törvényeiket. Számos keresztény közösség élt muszlim államokban, és saját vezetőik is voltak, amelyeket az állam elismert. Ezen közösségek saját iskolákat működtettek saját tanrend szerint és saját törvényeiket alkalmazták olyan ügyekben, mint a házasság, válás, öröklés és vallásgyakorlás. A zsidók hasonlóképpen éltek.

Szóval elképzelhető olyan helyzet, amikor három szomszéd vagyona halálukkor három különböző jogrend szerint oszlik el, ha az egyikük zsidó, a másik keresztény és a harmadik muszlim. Egy zsidót megbüntethetett és bebörtönözhetett egy rabbinikus bíróság, ha az megsértette a szombat napját, vagy evett jom kippur ünnepén. Egy keresztényt le tartóztathattak és bezárhattak, ha elvett egy második feleséget. A kettős házasság keresztény bűn, nem iszlám, sem oszmán. Hasonló gondolatmenet következményeképp a zsidókra és keresztényekre nem voltak érvényesek a sajátosan muszlim törvények. Szabadott enniük a ramadán szent hónapjakor, akár nyilvánosan is, és megengedett volt nekik a bor készítése, eladása, tálalása és fogyasztása, ameddig ezt maguk

között tették. Az oszmán archívum pár dokumentumában szó van egy olyan problémáról, amely úgy tűnik, aggodalomra adott okot a joghatóságoknak: hogyan előzhetik meg azt, hogy egy muszlim vendég bort igyon egy keresztény vagy zsidó esküvőn. Az egyszerű és nyilvánvaló megoldás – a mindenkire vonatkozó alkoholtilalom – úgy látszik, nem merült fel.

A muszlimoknak nem adatik meg ez a társadalmi és jogi függetlenség a modern, szekuláris államban. A modern állam természeténél fogva kétségtelenül szürreális az ilyen irányú elvárásuk, de ők nem így látják. Úgy érzik, megilleti őket az, amit ők adtak. Ahogyan egy európai muszlim mondta, feltehetőleg viccből: „Megengedtük nektek, hogy gyakoroljátok és még érvényesítetek is a monogámiát; ti miért ne engednétek meg azt, hogy a poligámiát gyakoroljuk?”

Ilyen kérdések – különösképp a poligámia kérdése – sokkal gyakorlatibb problémákat vetnek fel. Nem szabad egy Franciaországba vagy Németországba érkező bevándorlónak a családját is magával hoznia? De mi is számít pontosan családnak? Egyre többször követelik és kapnak engedélyt arra, hogy több feleséget hozzanak magukkal. A segélyekre és egyéb juttatásokra is kezdik kiterjeszteni ezt a bánásmódot.

A nők helyzetével kapcsolatos ellentét a két vallásilag meghatározott társadalomban mindig is érzékeny téma volt, kiváltképp a muszlim vereség és visszavonulás korában. A csatatéren őket ért vereség folyán a muszlimokban élesen tudatosult, hogy elveszítették fölényüket a világban. Az európai irányítás és befolyás növekedésével pedig, beleértve ebbe a saját, nem muszlim alattvalóinak felszabadítását, fölényüket saját országukban is elveszítették. Az európai gyökerekkel rendelkező női emancipáció mozgalmával szemben pedig úgy érezték, hogy fölényük saját házukban is fenyegetetté lett.

Hogy Európában elfogadják vagy visszautasítják a saría jogrend alkalmazását muszlim körökben, fontos jogi kérdés. A hagyományos szunnita jog szerint a saría része volt a muszlim szuverenitásnak és törvénykezésnek, s ennél fogva alkalmazták az iszlám házában, vagyis a muszlim uralom alatt levő országokban. Egy szunnita kisebbség és a síiták nagy része úgy vélekedett, hogy a saría érvényes volt olyan muszlimokra is, akik az iszlám házán kívül éltek, és hogyha lehet, érvényesíteni is kell.

De egészen a közelmúltig soha nem mondta azt egyetlen muszlim hatóság sem, hogy a saría jogot érvényesíteni kell nem muszlim országokban, nem muszlim lakosokra is. Először akkor adódott példa erre az új megközelítésre, amikor az iráni Homeini ajatollah kimondta a halálbüntetést a próféta megsértéséért nem csak a muszlim szerző, Salman Rushdie fölött, aki akkor Londonban élt, de azok fölött is, akik részt

vettek a könyv előkészítésében, nyomtatásában és terjesztésében – vagyis az angol, feltehetőleg nem muszlim szerkesztők, nyomdamunkások, kiadók és könyvesboltosok fölött. Ezt sok más olyan eset követte, amikor saría jogot akartak érvényesíteni Európában és a közelmúltban más helyeken is, ahol muszlimok telepedtek le. Egy figyelemre méltó példa a muszlim válasz a híres vagy hírhedt dán karikatúrákra. Nem kevésbé voltak figyelemre méltóak az európai válaszok a muszlimok haragjára és a büntetés követelésére, kezdve az enyhe feddéstől a hallgatólagos beleegyezésig.

✱

Hol áll jelen pillanatban Európa? Sikerül harmadjára felülkerekednie? Nem lehetetlen. A muszlimoknak vannak nyilvánvaló előnyei: buzgók és van meggyőződésük, amely tulajdonságok a nyugati országokból vagy teljesen hiányoznak, vagy gyengék. Legtöbbször meggyőződésük, hogy céljuk igazságos; ezzel szemben a nyugatiak sok időt töltenek megalkodással és önkorbácsolással. Hűségesekek, hovatartozásukat illetően fegyelmezettek, s ami talán a legfontosabb, demográfiai előnyeik is vannak – a természetes népességnövekedésnek és a népvándorlásnak olyan kombinációja, amely nagy népességváltozást eredményez, s ez még a belátható jövőben jelentős muszlim többséghez vezethet legalább néhány európai városban, esetleg még országban is.

Szadik al Azm szír filozófus megjegyezte, hogy Európa jövőjét illetően a hátralevő kérdés a következő: „Iszlamizált Európa lesz-e, vagy európaiasított iszlám?” A megfogalmazás meggyőző, és sok múlik a válaszon.

De a Nyugatnak is vannak előnyei, amelyek közül a legfontosabbak a tudás és a szabadság. Nyilvánvaló a modern tudományos ismeretek vonzereje az európai közösségben, amely már a távoli múltban a tudományos eredmények hosszú listájával rendelkezett. Manapság a muszlimok élénken és fájdalmasan tudatában vannak viszonylagos elmaradottságuknak, mind a múltbéli önmagukkal, mind a jelenlegi riválisaikkal szemben, s sokan szeretnék ezen a helyzeten javítani.

Nem ennyire szembevetendő, de ugyancsak erős a szabadság vonzereje. A múltban az iszlám világban a szabadság szót nem használták politikai értelemben. A szabadság jogi koncepció volt: valaki akkor volt szabad, ha nem volt rabszolga. A muszlimok nem használták a szabadságot és a rabszolgaságot a jó és rossz államvezetés metaforáiként, ahogy

azt mi tettük hosszú ideig Nyugaton. Ők a jó és a rossz államvezetést az igazságosság, illetve az igazságtalanság kifejezéseivel írták le. A jó államvezetés az igazságos államvezetés, amelyben a szent törvény érvényesül, beleértve ebbe a szuverén autoritás korlátozását is. Az iszlám hagyomány elméletben s a modernizáció kezdetéig javarészt gyakorlatban is nyomatékosan ellenzi a despotikus, önkényes államvezetést. A diktatúrának az a modern formája, amely sok muszlim országban virágzik, innováció, és nagyrészt Európából importált – először, különösebb rosszindulat nélkül, a modernizáció révén, megerősítve a központi autoritást és meggyengítve az azt azelőtt kordában tartó társadalmi elemeket; másodsor a náci és szovjet befolyás és példamutatás egymás utáni fázisainak útján.

Az értékek hagyományos értelmében az élet egy igazságos államban a legközelebb áll ahhoz, amit mi szabadságnak hívunk Nyugaton. Viszont az európai diktatúra elterjedésével a szabadság nyugati értelme is kezd befurakodni az iszlám világba. Egyre jobban megértik, egyre többen értékelik és egyre inkább kívánják. Talán hosszú távon ez a legnagyobb reményünk, meglehet az egyetlen reményünk arra, hogy túléljük ezen legutolsó fázisát – bizonyos szempontokból a legveszélyesebbet – egy tizennégy évszázados küzdelemnek.

Fordította Szilágyi Botond

